

3 Арутюнова, Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. Энциклопедия, 1990. – 688 с.

4. Красных, В. Основы психолингвистики и теории коммуникации: курс лекций / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2001. – 270 с.

The article raises questions related to the influence of language in the process of communication. Speech is considered as a purposeful social action, discourse. It is argued that the strategy of speech behavior covers the entire sphere of the communication process, when the goal is to achieve results. The pragmatic potential of language resources at different levels is noted, the informational structure of the discourse is determined.

УДК 821.161.3*Цётка

Т. А. ФІЦНЕР

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

ВЫЯЎЛЕННЕ ЖАНОЧЫХ ВОБРАЗАЎ І ПРАБЛЕМ У ТВОРЧАСЦІ ЦЁТКІ

У артыкуле прааналізаваны вершы і апавяданні Цёткі, у якіх пісьменніца малюе вобразы жанчын, любуюцца іх красой, асэнсоўвае іх незайздросны лёс і праблемы ў тагачасным соцыуме. Даводзіцца, што пісьменніца праз лірычных герояў вершаў і створаныя жаночыя вобразы ў апавяданнях “Лішняя” і “Зялёнка” выяўляе ўласныя пошукі сэнсу жыцця, выбару і накіраванасці, асабістае разуменне творчасці. Сцвярджаецца, што цікавасць да становішча беларускай жанчыны ў грамадстве не была другараднай ні ў творчасці аналізуемай аўтаркі, ні ў яе жыцці.

Творчасць Цёткі (А. Пашкевіч), бясспрэчна, класічная і ўвайшла ў скарбонку айчызнага прыгожага пісьменства, стала хрэстаматычнай, а імя пісьменніцы займае заслужанае месца ў “шэрагу пачынальнікаў навейшай беларускай літаратуры” [1, с. 103]. І ў тэматычным, і ў жанравым плане творчасць пісьменніцы надзвычай разнастайная і паказальная для свайго часу, ім жа ў многім абумоўленая і запатрабаваная. Цётку справядліва лічаць спадкаемцай традыцыі Ф. Багушэвіча, якая і ў жыцці, і ў творчасці найперш клапацілася пра адраджэнне сваёй Бацькаўшчыны.

У дадзеным артыкуле ўвага будзе звернута на вобразы жанчын, створаныя Цёткай у вершах “Лета”, “Гаданне”, “Вясковым кабетам”, а таксама апавяданнях “Лішняя” і “Зялёнка”.

Так, ужо ў адным з самых ранніх сваіх вершаў “Лета” аўтарка, малюючы прыбабнасць гэтай пары года, летнія сялянскія клопаты, прыгажосць летняй беларускай вёскі і прыроды, агучваючы сваё разуменне мастацтва і ролі мастака ў жыцці народа (праз дзяцігоддзе М. Багдановіч у сваім знакамітым “Апокрыфе” прадставіць уласную канцэпцыю ролі мастака і мастацтва ў жыцці народа), значнасці яго працы, хвалючыся пра ўласную недасканаласць як мастачкі, каб “змяляваці” ўсіх “ў адзін дух”, раскрывае і характэрнае вясковых дзяўчат: “І мо гэта не дзяўчыны // Гудуць летам над снапом, // А каліны ды маліны // Цягнуць ручкі за хмялём [2, с. 51]. Асаблівай прыгажосцю сярод вясковых прыгажунь вылучаецца Кася, якую паэтка так красамоўна ўзвысіла, параўнаўшы са знаёмымі ўсім з дзяцінства кветкамі:

Як царэўна, як багіня!

Як нарцыса, як вяргіня!

Як лілея на Дунаю,

Як пралеска сярод гаю;

Цвіце Кася на ўсю вёску

Зоркай яснай [2, с. 51–53].

У вершы “Вясковым кабетам” аўтарка ўжо акцэнтуюе ўвагу на сацыяльных праблемах жанчын-сялянак, змушаных жыццём і абставінамі да цяжкай фізічнай працы, якая рана адбірае іх маладосць і прыгажосць, пазбаўляе заўчасна жыцця.

Верш разбівае ілюзію навакольнай прыгажосці, радасці існавання і дае магчымасць прасачыць лёс большасці беларускіх Кась пачатку мінулага стагоддзя. Высновы, што вынікаюць з верша, несучыяшальныя: на “*васковых*”, “*слязьмі змятых*” тварах няма і ценю былой красы, маладосці, жыццёвай сілы:

*Як каліну град страсае,
Як пярун каменне крышыць,
Так лёс рана вас ламае,
Так жыццё красу вам нішчыць* [2, с. 80].

У наступных радках верша змешчаны лагічны працяг драмы жыцця сялянкі. Цётка, можа і наўмысна, згущае фарбы, малюючы паўтаральнасць такога фіналу:

*А за гэта вам дзве дошкі
І крыж з хвоек ледзьве збіты,
І у памяць плачуць дочки,
Бо й яны, як вы, забіты* [2, с. 81].

Аўтарка не ставіць на мэце прапанаваць нейкае выйсце “кабетам” з такой сітуацыі, яна толькі фіксуе рэчаіснасць, занатоўвае “адвечную песню” беларускіх сялянак, шчыра спачуваючы ім. Літаратуразнаўца І. Багдановіч, аналізуючы верш Цёткі “*Вясковым кабетам*”, зазначае, што ў ім аўтарка “звяртаецца да жанчын са шчырай сардэчнай інтанацыяй, выкарыстоўваючы цэлы каскад разнастайных паўтораў, анафар, метафарычных параўнанні: «Ой, сястронкі, ой, вясковы, // Ой вы, кветкі прызавяты», «Ой, лілейкі вы без мовы»” [1, с. 113].

Чаму такія нялітасцівы, нешчаслівы лёс у нашых дзяўчат / жанчын, задаецца пытаннем паэтка? Ад каго залежыць магчымасць змяніць яго? На каго (ці што) спадзявацца? Хіба на зязюлю, як у вершы “Гаданне”:

*Ну, гадай зязюля! Закукуй аб шчасці,
Варажы аб долі нашай беднай Насці!*

*...Зашумела птушка, седзячы ў вярбіне:
Знаць, што шчыра хоча варажыць дзяўчыне... [2, с. 85].*

Працытаваны верш пераказвае драму жыцця яшчэ адной кабеты – “*запрапаўшай Насці*”. Па прыведзенай у творы інфармацыі (“*Дзе вянок руцяны, дзе сыноч ядыны*” [2, с. 85]) складана напэўна зразумець, што здарылася. Аўтарка дае магчымасць чытачам самім дадумаць абставіны і дэталі здарэння, пасля якога знікла краса “*з лічыка дзяўчыны*”, “*у аковах Насці тонкі рукі*”, а “*твар скасіўся ад страшэннай мукі*”. А будучыня лірычнай гераіні поўная няпэўнасці... Верш не ўтрымлівае нават надзеі на яе ўратаванне. Спадзяванне на птушку прывіднае, нават яе шчырыя старанні наўрад ці прыдадуцца дзяўчыне, наўрад ці аблегчаць яе долю, паўплываюць на яе лёс:

*У халодных мурах бела вяне цела,
Насця ўдвое гнецца, за год пасівела.
Замест вочак сінх – поўны слёз дзве раны,
Тварык без румянца, як папар зараны... [2, с. 85].*

Наўпрост не ўказваючы на прычыны такога становішча тагачаснай жанчыны, Цётка ўсё ж актуалізуе праблему сацыяльнай нядолі жанчыны ў сваёй творчасці на прыкладах канкрэтных лірычных гераінь. Пры гэтым паэтка не аб’ядноўвае ўсіх жанчын, пад яе ўвагу падпадаюць толькі жанчыны пэўнай сацыяльнай групы – сялянкі. Менавіта іх праблемы крапаюць паэтку, натхняюць на творчасць, стымулююць да пэўных дзеянняў. Праблему паляпшэння лёсу жанчыны Цётка вырашае не толькі ў вершах, а і ў канкрэтных справах – удзельнічае ў з’ездзе жанчын у Маскве, дзе гаворыць ужо не толькі пра жанчыну-сялянку, але і пра жанчыну-работніцу, так бы мовіць, аб’ядноўвае сацыяльна-прыгнечаных жанчын.

Апаবাদанні “Лішняя” і “Зялёнка” сведчаць пра сталенне аўтаркі і яе майстэрства, пра зварот да псіхалагізму, а таксама пра пошукі пісьменніцай адказаў на адвечныя пытанні пра сэнс жыцця і яго мэтазгоднасць, пра чалавечае шчасце і жыццёвыя прыярытэты, пра адчужанасць чалавека ў свеце, пра магчымасць / немагчымасць выбару ў крытычнай сітуацыі,

пра наканаванасць. Аб'ядноўвае гэтыя два творы трагічны фінал. У кожным з апавяданняў Цётка асэнсоўвае лёс гераінь, іх жыццёвыя сітуацыі, перадае адчуванні, памкненні, боль і адчай гераінь, адзінокіх і непрыкаяных у бязмерным свеце сярод мноства людзей. Паміж галоўнымі гераінямі апавяданняў “Лішняя” і “Зялёнка” можна правесці пэўныя аналогіі, адзначаць унутранае падабенства. Іх аб'ядноўвае абвостраная пачуццёвасць, эмацыйнасць, здольнасць глыбока перажываць, адчайнасць, адсутнасць страху перад смерцю. Думаецца, што можна гаварыць пра пэўнае падабенства аўтаркі і створаных ёю гераінь.

Сюжэт апавядання “Лішняя” пабудаваны такім чынам, што толькі напрыканцы твора праз успаміны галоўнай гераіні, праз прыём рэтраспекцыі можна зразумець прычыны яе паводзін. Аднак і ў фінале твора ўсе кропкі над “і” аўтаркай не расстаўлены. Поўную карціну жыцця і прычыну самагубства “лішняй” чытачы мусяць дамаляваць самі.

Апавяданне пачынаецца апісаннем унутранага стану галоўнай гераіні, вельмі напружанага, амаль ёю некантралюемага, які пісьменніца параўноўвае са станам прыроды перад бурай (“*ўжо-ўжо збіралася на буру*” [2, с. 106]). Што сталася прычынай такога эмацыйнага ўзрушэння дзяўчыны, аўтарка не тлумачыць. Відавочна, што “лішняя” прысутнічала на чужым свяце (якое магло, але не сталася ейным па неназваных прычынах), на вяччанні ў касцёле, дзе граў арган і “*ішлі пары за парамі. Белы шоўк сплываў нявінна па іх гібкіх станах. Весела шаптаўся народ і жадаў...*” [2, с. 106]. І гэты абрад вяччання, як відаць з тэкста, стаўся тым апошнім крокам на шляху дзяўчыны да самагубства, бо менавіта пасля яго заканчэння яна канчаткова ўпэўніваецца ў сваёй адзіноце і адчужанасці: “*А мне?.. а я?.. а маё... дзе месца ў жыцці? <...> Ось і свет хвалёны, вялікі, прасторны, а мне некуды дзецца на ім... забыцца*” [2, с. 107]. Відаць, каханы дзяўчыны быў сярод іншых пар у касцёле, толькі нявестай была не яна. Чаму? Апавяданне не дае адказу.

Душэўны боль засцілае гераіні розум настолькі, што яна пачынае насмехацца з бога. А ўбачыўшы, як “*адна з ясных зор замігацела, памуцілася, залатым клубком іскар паляцела на зямлю*” [2, с. 107], “лішняя” прыняла гэта за знак, зрабіўшы выснову, што “*маёй зары ўжо няма. Упала... упала... няма!*” [2, с. 107]. Апошнім яе жаданнем было ўбачыць каханага і распавесці яму “*усё... усё...*” [2, с. 107]. Невядома, што аўтарка схавала за гэтымі словамі, якія, магчыма, хаваюць таямніцу расстання закаханых. Успамінаючы ў апошнія хвіліны жыцця “*перажыты рай*”, гераіня ненадоўга забываецца, губляе пачуццё рэальнасці і паглыбляецца ў сэрцу мілыя ўспаміны. Усё ж рэальнасць, з якою дзяўчына не хоча мірыцца, бярэ верх, “*праўда вужак з дзікім рогатам прыступіла да ахвяры. І рванулася з усёй сілы і кінулася ў ваду...*” [2, с. 108].

Нічога не змяніла ў свеце яшчэ адна смерць, жыццё, як і раней, ішло сваёй размеранай хадою, і было ў ім месца каханню – лепшаму, шчасліваму. “*А на дне русалкам-сёстрам нова госця былі складала*” [2, с. 108] – па-казачнаму завяршае апавяданне Цётка.

У творы няма апісання гераіні, нічога не вядома пра яе ўзрост, сацыяльны статус, адукацыю... Не гэта ставіла на мэце пісьменніца. Увагу чытачоў аўтарка скіроўвае на глыбокія ўнутраныя перажыванні “лішняй” у драматычнай (і нават трагічнай) для яе сітуацыі.

Тэма канца жыцця, прадвызначанасці лёсу хвалявала невылечна хворую Цётку ў гэты перыяд, і яна праз мастацкае слова перадавала таксама і свой душэўны стан. У апавяданні “Зялёнка” працягваецца тая ж тэма непрыкаянасці, адзіноты чалавека ў свеце, што і ў папярэднім апавяданні. Аднак тут перад намі паўстае натура творчая, узнёслая (Зялёнка цікавіцца музыкай і спрабуе свае сілы ў мастацтве слова – напісала з сябрам драму). Толькі чамусьці няўтульна гераіні ў гэтым свеце. Хаця, сябры ў адносінах да яе – “*радня радней*”, жыццё ў яе хоць і не салодкае, аднак цікавае і змястоўнае: лекцыі, праца з дзецьмі ў школе, самаадукацыя...

Тым не менш, усе навокал заўважаюць, што “*Зялёначка*” “*зусім выйшла з каляіны... будняга жыцця*” [2, с. 100]. Прычына самагубства “Лішняй” – здрада каханага. Прычына смерці курсісткі Зялёнкі – сухоты, ад якіх “*уся радня вымерла*”. Але гэта толькі на першы погляд. Бо Зялёнка якраз была здаровая, але па нейкіх прычынах сама шукала хваробы, “*труцілася... выбягала, спацеўшы, у адной сарочцы на мароз, усё каб набавіцца якой ліхой хваробы. І... цяпер толькі супакоілася, калі мэта стала ясней...*” [2, с. 100]. Прычыны такіх паводзін сваёй гераіні

аўтарка, як і ў вышэй прааналізаваным апавяданні, не тлумачыць. Смерць маці і браціка толькі адна з прычын, але дакладна не адзіная. Ёсць яшчэ нешта, з-за чаго Зялёнка шукае смерці, паскарае сустрэчу з роднымі ў іншасвеце. Пытанне ў межах твора застаецца без адказу.

Да Зялёнкі, якая дажывае апошнія дні, збіраюцца сябры. Адзін з іх, Шмулька, ведаючы любоў дзяўчыны да музыкі, ашчаджае грошы і набывае квітку на канцэрт, дорыць ёй апошнюю ў зямным жыцці радасць. Бо менавіта падчас канцэрта Зялёнка пакідае гэты свет.

Мелодыя скрыпкі напаўняе дзясвочую душу малюнкамі дзяцінства, вобразамі лебедзя-песні, папараці-кветкі, родных людзей – маці, браціка. Творчасць курсістка (чытай сама пісьменніца) уяўляе як барацьбу светлых і цёмных сіл, паэзіі і прозы, жыцця і смерці. У гэтай барацьбе яна пазнае сябе – “*смяртэльна раненая моладасць плача, стуліўшыся ля варот шчыльна зачыненага раю шчасця...*” [2, с. 105]. Зялёнка ўсхваляе творчасць, разумее яе сілу і разам з тым баіцца яе, бо менавіта творчасць пачынае кіраваць творцам, робіць яго залежным ад сябе: “*Божа, якая ты страшная, творчасць! Роўна вогненна мора падыходзіць з усіх старон да апутанага табою чалавека...*” [2, с. 105].

Вобраз Зялёнкі, у адрозненне ад гераіні апавядання “Лішняя”, больш канкрэтны. Мы маем уяўленне пра яе ўзрост, сацыяльны статус, род заняткаў, нацыянальнасць. Курсістка Зялёнка ў гэтым плане найбольш набліжаная да Цёткі, пра што ўжо неаднойчы было сказана айчыннымі літаратуразнаўцамі. Увага аўтаркі ў гэтым творы скіравана на спазнанне і выяўленне сябе, сваёй душы, творчай натуры, адметнай і адрознай ад іншых, непаўторнай.

Такім чынам, прааналізаваўшы вершы і апавяданні Цёткі, у якіх яна малюе вобразы жанчын, любуецца іх красой, асэнсоўвае іх незайздросны лёс і праблемы ў тагачасным соцыуме, можна канстатаваць, што пісьменніца праз лірычных гераінь вершаў і створаныя жаночыя вобразы ў апавяданнях выяўляе ўласныя пошукі сэнсу жыцця, погляды на месца і ролю жанчыны ў соцыуме, асэнсоўвае творчасць і яе ўладу над творцам. Разбіраецца ў таемніцах жаночай душы, даследуе драму няспраўджанага кахання і адзіноты жанчыны.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Багдановіч, І. Э. Гісторыя беларускай літаратуры XX ст. : У 4 тамах. – Т. 1. (1901–1920 гг.) / І. Э. Багдановіч. – Мінск, 1999. – С. 103–120.

2 Цётка. Выбраныя творы / Цётка; Уклад., прадм. В. Коўтун; Камент. С. Александровіча і В. Коўтун. – Мінск : “Беларускі кнігазбор”, 2001. – 336 с. [8] с. : іл. – (Беларускі кнігазбор; сер. 1. Мастацкая літаратура).

The article analyzes Tyotka's poems and stories, in which the writer paints images of women, admires their beauty, understands their unenviable fate and problems in the society of that time. It is proven that the author reveals her own search for the meaning of life, choice and predestination, personal understanding of creativity through the lyrical heroines of the poems and the created female images in the stories "Lishnyaya" and "Zielonka". It is claimed that interest in the position of Belarusian women in society was not secondary either in Tyotka's work or in her life.

УДК 811.161.3'42'373'367.627:398.91(=161.3)

К. Л. ХАЗАНАВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

НАЗВА ЛІКУ ДВА (ДЗВЕ)

У БЕЛАРУСКІХ НАРОДНЫХ ПРЫКАЗКАХ І ПРЫМАЎКАХ

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці ўжывання назвы ліку два (дзе) у беларускіх народных прыказках і прымаўках. У парэміях лічэбнікі два (дзе) маюць родавую дыферэнцыяцыю і дапасуюцца